

TLORISI SLOVENSKIH MEST

Vladimir Drozg*

Izvleček

Prispevek obravnava značilne tlorise slovenskih mest. Upoštevajoč zgodovinska obdobja gradbenega razvoja in izoblikovanost oziroma neizoblikovanost tlorisa v posameznem obdobju je opredeljenih osem tipov mest.

Ključne besede: urbana geografija, tlorisi mest, Slovenija.

GROUND PLANS OF SLOVENIAN TOWNS

Abstract

The paper discusses the typical ground plans of Slovenian towns. On the basis of historical stages of building development and completion or incompleteness of ground plans in individual periods, eight types of towns were determined.

Key words: Urban geography, Ground plans of towns, Slovenia.

Naslednji prispevek zapolnjuje vrzel v slovenski urbani geografiji, ki izvira še iz obdobja preglednih in sistematičnih študij o geografskih pojavih in procesih. Kljub obsežnemu in temeljitemu preučevanju slovenskih mest, njihova fizična zgradba in tlorisne značilnosti niso bile nikoli sistematično obdelane. A. Melik je v monografiji Slovenije podal le skop oris tlorisnih značilnosti predvsem srednjeveških mest, nekoliko podrobneje se je fizične zgradbe lotil še v študiji Rast naših mest v novi dobi (Melik, 1936, 1964)¹. I. Vrišer, V. Kokole in M. Pak, naši najvidnejši urbani geografi, so se posvečali predvsem funkcijskim značilnostim mest (Vrišer, 1969, 1974; Pak, 1970; Kokole, 1971)². Tudi v monografskih študijah posameznih mest je fizična

* Dr., izredni profesor, Oddelek za geografijo, Pedagoška fakulteta, Koroška c. 160, 2000 Maribor, Slovenija. E-mail: Vlado.Drozg@uni-mb.si

¹ Melik A., Slovenija. Ljubljana: Slovenska matica 1936; Rast naših mest v novi dobi. Ljubljana: SAZU 1964.

² Vrišer I., Mala mesta v Sloveniji. Ljubljana: Inštitut za geografijo 1969; Mesta in urbano omrežje v SR Sloveniji. Geografski zbornik XIV/3. Ljubljana 1974; Kokole V., Centralni kraji v Sloveniji. Geografski zbornik XII. Ljubljana 1971; Pak M., Notranja regionalna diferenciacija v mestih Slovenije — Ljubljane in Maribora. Ljubljana: Biro za regionalno prostorsko planiranje 1970.

zgradba le skromno obdelana (Vrišer, 1963; Pak, 1994; Slavec, 1997)³. Nič drugače ni v drugih vedah. V arhitekturi in umetnostni zgodovini obstajajo le fragmentarne študije, ne pa celoviti pregledi o fizični zgradbi naših mest (Bernik, 1968, 1987; Šumi, 1994; Fister, 1986; Pogačnik, 1983; Košir, 1993)⁴. Izjema je Pogačnikovo delo o oblikovnih značilnostih slovenskih mest, ki pa sega že v urbanistično oblikovanje (Pogačnik, 1996). Zaradi sistematičnosti in nekakšne epistemološke podlage za nadaljnje delo se zdi potrebno vrzel v poznavanju morfoloških značilnosti mest vsaj delno zapolniti.

Kaj je fizična zgradba mesta?

Mesto kot fizična tvorba je sklop fizičnih elementov, ki ga sestavljajo in tvorijo njegovo podobo. Osnovna sklopa sta dva: zazidane površine (stavbe, prometne površine, javne površine) in nezazidane površine (proste površine, funkcionalne površine objektov in elementi naravnega okolja). Fizična zgradba je razvidna v tlorisu. To je nekakšen zapis, genetski kod najpomembnejših podatkov o fizični strukturi mesta. Vendar, tloris samo ponuja in omogoča spoznavanje; kaj želimo v njem razbrati, moramo opredeliti sami. Elementi fizične tvorbe imajo namreč več parametrov, zato je tudi možnih vidikov razlage veliko (npr. gospodarski, družbeni, morfološki, fiziognomski — če omenim samo najosnovnejše). Morfološki pristop, ki je spoznavanju fizične zgradbe najbližji, ponazarja dve temeljni vsebini:⁵

1. značilnosti elementov ki sestavljajo fizično zgradbo (oblika in vrsta elementov)⁶,
2. odnosi med njimi (oblika prostorskih povezav med elementi)

Upoštevati je še treba, da je fizična zgradba mesta rezultat vzpostavitvenih razmerij. To pomeni, da se dejavniki, ki mesto vzpostavljajo (med najpomembnejšimi so:

³ Vrišer I., Rudarska mesta. Ljubljana: Slovenska matica 1963; Pak M., Leib J., Maribor – Marburg. Maribor: Pedagoška fakulteta 1994; Slavec A., Geografija Kranja. Disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta 1997.

⁴ Bernik F., Organizem slovenskih obmorskih mest. Piran 1968; Bernik F., Črnomelj. Ljubljana: Filozofska fakulteta 1987; Šumi N., Naselbinska kultura na Slovenskem. Ljubljana: Viharnik 1994; Fister P., Umetnost stavbarstva na Slovenskem. Ljubljana: Cankarjeva založba 1986; Pogačnik A., Urbanizem Slovenije. Ljubljana: FAGG 1983 Košir F., Zamisel mesta. Ljubljana: Slovenska matica 1993.

⁵ Ob tem naj dodam, da vsebino preučevanja fizične zgradbe mesta lahko izpeljemo iz dveh virov: iz vsebine geografskega preučevanja "prostora" ter iz značilnosti celote, kot jo pojmuje gestalt teorija. Prostorski vidik, lastnen geografskemu preučevanju, obsega: 1. razmestitev pojava (velikost, položaj), 2. (strukturne) značilnosti pojava, 3. zveze z drugimi elementi. Značilnosti celote pa se nanašajo na njeno bistvo, elemente, ki jo sestavljajo in načela povezav med elementi.

⁶ Po gestalt teoriji se značilnosti (lastnosti) pojava nanašajo na njegovo bistvo, strukturo in kakovost (Metzger, 1975: 63–64).

gospodarske dejavnosti, socialne značilnosti prebivalstva ter urbanistične zamisli), v fizični zgradbi tudi kažejo. Ker so ti dejavniki spremenljive kategorije, se spreminjajo značilnosti fizične zgradbe in s tem tudi tloris. Mesto je zato sestavljeno iz različnih tlorisov, ki so nastajali v določenih družbenogospodarskih razmerah oziroma obdobjih razvoja mesta. To je tudi vsebinski okvir prispevka — prikazati temeljne oblike tlorisov, ki se pojavljajo v slovenskih mestih. Še prej pa je treba izbrati elemente, s katerimi bomo različne oblike tlorisov opredelili.

Kazalci fizične zgradbe mesta

Elementi fizične zgradbe imajo več parametrov (npr. umetnostnozgodovinski, družbeni, gospodarski, fizični parametri), vsak se bolj ali manj nazorno kaže v tlorisu in podobi mesta. Fizični parametri se nanašajo na strukturne (morfološke) in oblikovne (fiziognomske) značilnosti elementov. Strukturne značilnosti so tiste, ki pomenijo zgradbo in obliko (morfologijo), torej vrsto elementov⁷, razmestitev in (prostorska) razmerja med njimi, oblikovne pa tiste, ki se nanašajo na geometrijske⁸ značilnosti elementov in s tem na videz mesta.⁹

Klasifikacija tlorisov, ki temelji na fizičnih kazalcih, prikazuje predvsem način zazidanosti, kar pomeni vrsto fizičnih elementov in način razmestitve. Te vsebine najboljše ponazarjajo naslednji kazalci:¹⁰

⁷ Ta opredelitev zahteva dodatno pojasnilo. V morfološkem smislu si z "vrsto elementov" predstavljamo tiste značilnosti, ki so posledica vzpostavitvenih dejavnikov (funkcijskih, družbenih, umetnostnozgodovinskih, gradbenih).

⁸ Najpomembnejše so: prostornina (oziroma geometrijski lik) ter površina in razdalja (višina, širina, dolžina), dopolnjujejo pa se z umetnostnozgodovinskimi kazalci.

⁹ Zaradi metodološke jasnosti navajamo nekaj kazalcev, s katerimi ponazarjamo značilnosti morfoloških elementov.

Stavbe — Strukturni kazalci: vrsta stavbe glede na socialno pripadnost (socialne značilnosti), starost (čas nastanka), funkcijo (osnovni namen), medsebojni položaj stavb, položaj ob prometnici, položaj na parceli.

Oblikovni kazalci: nadstropnost, prostornina stavbe — razmerje med širino, višino in dolžino, umetnostnozgodovinski slog.

Trgi — Strukturni kazalci: vrsta trga glede na funkcijo, pomen v strukturi mesta, obzidanost, čas nastanka.

Oblikovni kazalci: oblika trga (oblika ploskve), opremljenost trga (vodnjak, zelenica).

Prometnice — Strukturni kazalci: vrsta prometnice v funkcijskem smislu (obvoznica, dovozna cesta, mestna vpadnica) in prometnem smislu (eno, dvo- in večpasovnica), križišča.

Oblikovni kazalci: prečni in vzdolžni profil prometnice.

¹⁰ Za primerjavo: F. Košir je v pregledu razvoja mest (in posredno tlorisov) kot merilo uporabil pet, po njegovm mnenju bistvenih elementov mesta: 1. lega (situs), 2. obod, 3. komunikacijsko ožilje (omrežje), 4. anonimno tkivo (zazidalno tkivo) in 5. unikatna arhitektura (akcentov) (Košir, 1993: 11).

- vrsta objekta glede na čas nastanka: ločimo: trške hiše, kmečke hiše, srednjeveške palače in dvorce, večstanovanjske meščanske hiše, hiše vilskega tipa, stare enostanovanjske hiše, bloke, stolpnice, reprezentančne hiše mesta (javna poslopja), nove enostanovanjske hiše, vrstne hiše, atrijske hiše;
- medsebojni položaj stavb; ta je lahko: točka (prostostoječi objekt), vrsta, niz ali kompleks;
- položaj stavbe ob prometnici se pojavlja kot obzidana, ograjena ali neobzidana prometnica;
- prečni profil prometnice; ta je lahko enopasovna, dvopasovna in štiripasovna;
- obzidanost trgov in javnih površin se pojavlja kot: zaprti, polodprti in odprti trg.

Nekatere kombinacije med navedenimi kazalci se pojavljajo le izjemoma ali pa sploh ne, druge pa so pogoste ali celo edine možne. Tako se stavbe, ki omejujejo prometnico, pojavljajo predvsem v kombinaciji z vrsto in nizom drugih stavb, prometnica je obzidana, trg pa zaprtega tipa. Podobno se odprti trg pojavlja v povezavi z neobzidano prometnico, nizom ali kompleksom stavb, trgi pa so odprtega tipa.

Tipi tlorisov

Očitno je, da so kombinacije povezav med elementi fizične zgradbe posledica različnih načinov gradnje, ki so po mnenju sociologov posledica spremenjenih družbenih razmer (gl. Rodenstein, 1991). Ti se razlikujejo vsaj v treh zgodovinskih obdobjih, kar se kaže tudi v osnovnih tipih tlorisov. To so:¹¹

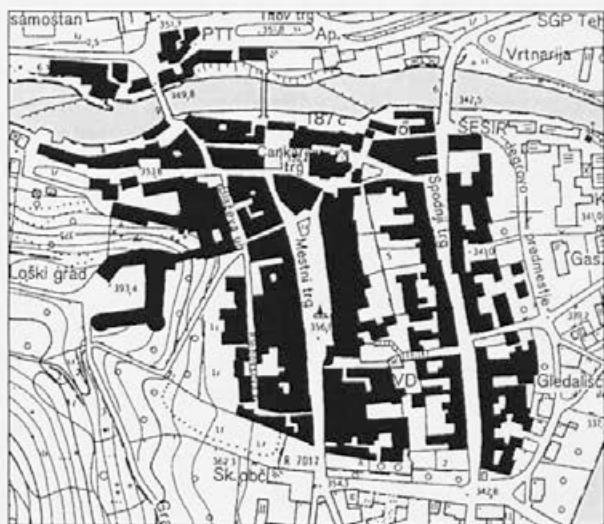
- srednjeveški tloris,
- klasicistični tloris,
- modernistični tloris.

Upoštevati moramo, da je bil gradbeni razvoj v slovenskih mestih do sredine 20. stoletja zelo skromen, zato je razvojnih obdobjih tako malo. Nadaljnje razčlenjevanje posameznega obdobja na podlagi kronološkega načela ni mogoče, ker so razlike v tlorisu težko razpoznavne. Osnovne tipe tlorisov je primerneje razdeliti glede na prevladujoče urbanistične zamisli, katerih število se je zelo povečalo v zadnjem obdobju.

¹¹ Opozoriti velja na dosedanje poskuse klasifikacije tlorisov. Prve tipologije so se omejevale na obliko tlorisa celotnega mesta, pri čemer so se pojavljale kategorije, ki pogosto nimajo skupnega imenovalca. Dickinson tako loči med tlorisi z nepravilno, radialno-koncentrično in pravokotno zasnovo, Lavedan razlikuje zvezdasti, pravokotni, nepravilni in pravilni tloris, Tricart pa homogena in heterogena mesta (cit. po Vrišer, 1984: 115–127). Kasneje se je pojavila še klasifikacija, ki izvira iz genetskega načela in razlikuje različne razvojne stopnje (v povezavi s prevladujočo funkcijo mesta) in s tem povezane oblike tlorisa. W. Braunfels razlikuje: škofovska mesta, mesta države, knežja mesta, idealna mesta, rezidenčna mesta, prestolnice, metropole (Braunfels, 1976). Podobno tudi Vance (Vance, 1990) in Hofrichter (Hofrichter, 1991). Takšne klasifikacije ne izhajajo iz fizičnih značilnosti mesta, temveč iz oblike tlorisa in posebnosti zgodovinskega razvoja.)

1. Srednjeveški tloris

Najpogostejši stavbni tip je trška hiša, pojavljata se še kmečka hiša in mestni dvorec oziroma palača. Stavbe so med seboj razmeščene v vrsti, kar pomeni, da se držijo druga druge in so z isto stranjo obrnjene proti prometnici. To je posledica značilne parcelacije ti. srednjeveške insule, na kateri je bilo organizirano življenje ene hiše. Parcela se od prometnice razteza v notranjost in temu je prilagojen tudi položaj hiše in pomožnih poslopij. Le posamezne pomembnejše zgradbe (župnišče, upravna stavba, šola) stojijo zase. Stavbe omejujejo prometnico, ulice so ozke in obzidane. Širina cestiča je prilagojena prometu z vozovi. Vzdolžni profil prometnice je redko premočrten, pogosteje je ukrivljen ali zalomljen. Posebnost srednjeveškega tlorisa je množica trgov. Imeli so funkcijo komunikacijskih poti, ustvarjali so socialni prostor in rahljali gosto zazidanost. Namenjeni so bili trgovski dejavnosti (v srednjeveških mestih so trgovci in obrtniki postavljali stojnice pred svoja bivališča, zato so bile trgovske ulice širše od ostalih) in družbenemu življenju (trgi pred mestnimi hišami in fevdalnimi palačami). Bili so obzidani, zaprti, osnovna ploskev je nepravilne oblike. V tlorisu srednjeveškega mesta je razpoznavna prilagojenost topografiji terena, kar je posredno eden od razlogov za nepravilno, organsko zasnovo pozidane površine.

Škofja Loka

Slika 1: Izoblikovan srednjeveški tloris obsega vse konstitutivne elemente mesta: zazidavo z značilno parcelacijo, gosto ulično mrežo in trg — jedro mestnega življenja. Pomen trga poudarja tudi orientacija hiš.

Fig. 1: A complete medieval ground plan comprises all the constituent elements of a town: building-up with typical parceling-out, dense street network and a square which is a core of town's life.

A significance of this square is also emphasized with the orientation of houses.

Tloris obalnih srednjeveških mest se razlikuje od tlorisa srednjeveških mest v notranjosti dežele. Očitna je tudi razlika med tlorisom mesta in trga. Slednji je bolj podoben tlorisu večje vasi. Središče je v trg razširjena prometnica ali pa je tržni prostor nastal pred ali okoli cerkve. Hiše so bolj podobne mogočnim kmečkim hišam kot meščanskim.

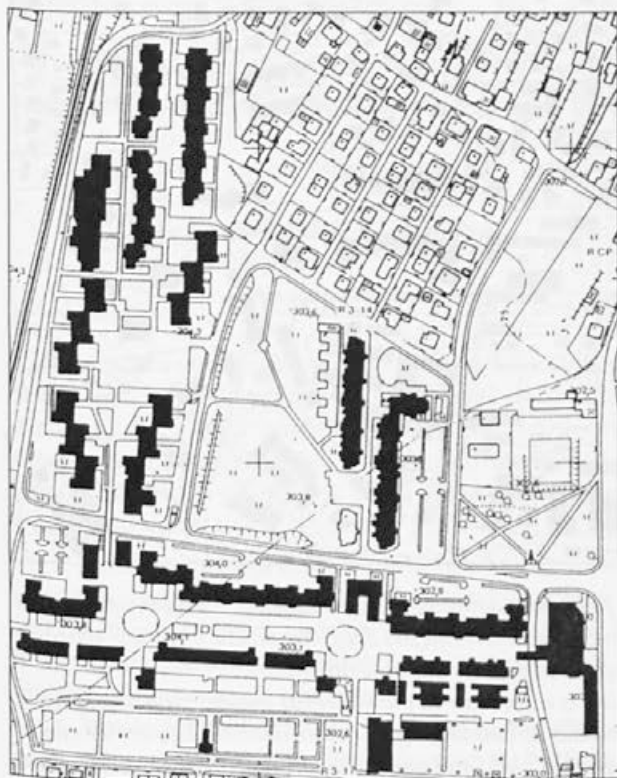
2. Klasicistični tloris

Ta tip tlorisa je nastajal od 19. do začetka 20. stoletja. Prostorski razvoj mesta je zaradi intenzivne rasti postal vse bolj načrtovan, samoniklost in gradnjo po vzoru (tipu), so nadomestili regulacijski načrti in normativna določila. Zato je v prostorskih ureditvah mest iz 19. stoletja več geometrijskih zasnov in celovitih prostorskih ureditev. Stavbe, ki sestavljajo ta tloris, so: večstanovanjske meščanske hiše, enostanovanjske hiše vilskega tipa, enostanovanjske hiše delavcev in mestne palače. Tudi načinov zazidanosti je več: večstanovanjske meščanske hiše sestavljajo t.i. ulični blok (vrsta hiš, ki se držijo druga druge in omejujejo prometnico), enostanovanjske prostostoječe hiše pa so postavljene v vrsti (npr. delavske kolonije) ali v nizu, katerih razporeditev sestavlja zaključeno stanovanjsko območje. Zazidanost je zaradi večjih parcel in objektov redkejša kot pri srednjeveškem tlorisu, vendar je še toliko sklenjena, da med stavbami ni večjih nepozidanih površin. Mreža prometnic sledi ortogonalni zasnovi (predvsem v uličnem bloku), v vilskih četrtih pa so pogoste ukrivljene prometnice, ki so ambientalno privlačnejše. Prečni profil prometnic obsega hodnik za pešce in zelenico, ki je največkrat urejena v drevored. Prevladujejo dvopasovne prometnice, katerih širina je prilagojena prometu z motornimi vozili. Javne površine so oblikovane kot trgi in javni parki, opremljeni z vodnjaki ali kipi. Trgi so zaprti, obdani z monumentalnimi stavbami, kar je v skladu s takratnimi predstavami o družbenih vrednotah meščanstva (muzej, gledališče, opera, šola, bolnica). V tem tlorisu lahko razlikujemo socialno diferencirano gradnjo in zato različne oblike klasicističnega tlorisa. Meščanske večstanovanjske hiše sestavljajo ortogonalni tloris, za katerega je najbolj značilen ulični blok in pravokotno križajoče se prometnice. Druga oblika klasicističnega tlorisa so stanovanjska območja, grajena po vzoru vrtnih mest, le da so nameščena bližje mestnemu središču (vendar na izbrani, ugodni lokaciji). Značilne so velike parcele, stanovanjska hiša je umaknjena od prometnice v notranjost, obkroža pa jo parkovna zarast. Razlikovali bi lahko še območja delavskih kolonij, katerih tloris je sicer podoben prejšnjemu tipu, vendar so hiše in parcele manjše, zazidanost pa je bolj strnjena. V klasicističnem tlorisu je mogoče razbrati še obliko zazidave, ki je nastala brez "regulacijskih načrtov", na manj vrednih zemljiščih ali na robu mesta. Zasnova teh območij je zelo preprosta, brez elementov, ki dajejo soseskam bolj urbani in urejen videz. So brez središča (trga, parka, razširjenega križišča), ki v zasnovi soseske vnaša večjo preglednost, prometno omrežje je nefunkcionalno, razmešitev objektov je brez ambientalnih kvalitet.

3. Modernistični tloris

Pojavil se je po letu 1920, kot prevladujoča oblika gradbenega razvoja pa se je uveljavil po letu 1950. Uvedba novih gradbenih materialov (beton, prednapeto železo) je omogočala višje in voluminoznejše zgradbe, obsežen proces deagrarizacije in preseljevanj v mesto potrebo po množični stanovanjski gradnji, ob motorizaciji

družbe pa se je zmanjšal pomen razdalje med krajem dela in krajem bivanja. Zaradi redke zazidanosti in obsežnih pozidanih površin je modernistični tloris pravo nasprotje nekdanjemu strnjenemu mestu. Značilnost tega tlorisa je, da so stavbe umaknjene od prometnice in postavljene proti sredini parcele. S tem se je izgubila socialna in mestotvorna vloga ulice, ki je postala izključno del prometnega sistema. Pojavili so se novi tipi stavb (blok, stolpnica, vrstna hiša) in novi načini zazidanosti (blokovni kompleks, niz blokov, niz prostostojećih enodružinskih hiš). Te oblike zazidanosti so veliko manj strnjene, vendar je zaradi višje nadstropnosti objektov gostota prebivalcev večja kot v prejšnjih obdobjih. Med posameznimi stavbami so obsežne zelene površine, zato se zdi, da objekti ne vzpostavljajo grajenega prostora, temveč vmesni, neizgrajen prostor. Prometnice so običajno dvo- ali štiripasovne, zeleni pas na sredi, ki ločuje prometna pasova, je pogostejši od drevoreda ob robu cestišča. Spremenila se je tudi oblika trgov. Ker se je veliko družbenega življenja preselilo v zaprte prostore (stanovanja, trgovske komplekse, kulturnoizobraževalne ustanove), so postali redki element tlorisa. Prevzeli so vlogo nekakšnih preddverij pred mogočnimi javnimi poslopji in so polodprtega ali odprtega tipa. Pogosto imajo prometno funkcijo (križišče, parkirišče) ali funkcijo rahljanja zazidanega prostora, vendar brez prave programske vsebine.

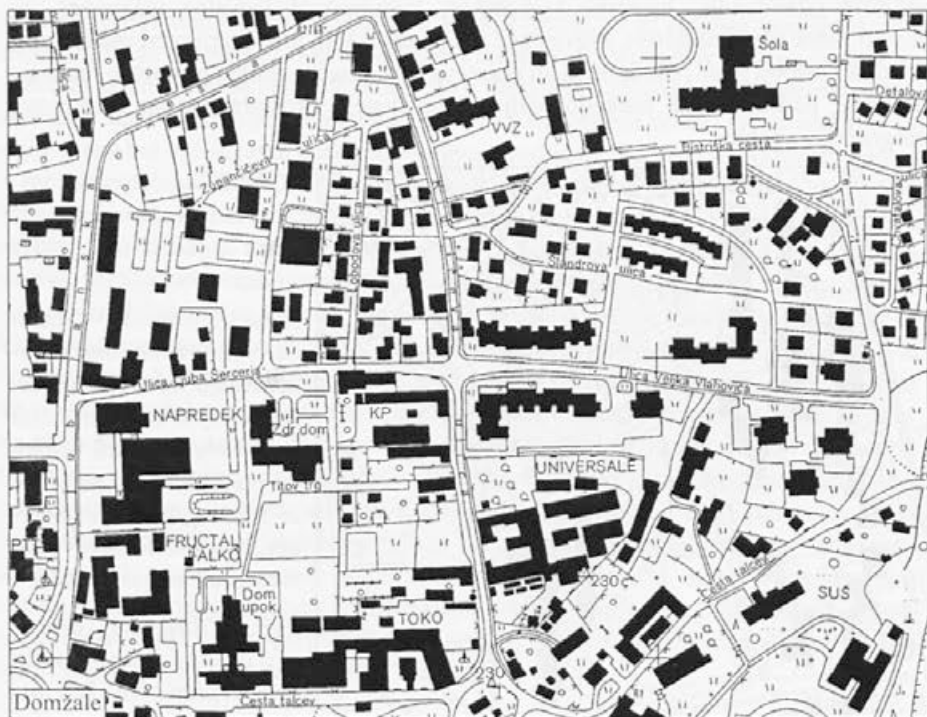

Ljubljana

Slika 2: Soseska "Ruski car" je primer funkcionalističnega tlorisa iz 70. let in koncepta širjenja mesta na obrobju. Zaradi velikosti, voluminozne zazidave in velike gostote prebivalcev imenujemo tako vrsto zazidave "megastruktura".

Fig. 2: "Ruski car" district is a case of a functionalist ground plan of the 70's and the concept of spreading the town to the rims. Due to the enormous size, voluminous building-up and great population density, such building-up type is called a "megastructure".

Modernistični tloris je nastajal ob številnih urbanističnih zamislih, ki se bolj kot po fizični zgradbi oziroma načinu izgrajevanja mesta razlikujejo v konceptu širjenja mesta. Naj omenim samo tiste, ki so se uveljavili tudi pri nas. Najbolj uveljavljen je koncept coninga in iz tega izvirajoč koncept soseske. Gre za skupino objektov, ki sestavljajo prostorsko, funkcijsko in socialno sklenjeno stavbno enoto z osnovnimi oskrbnimi in storitvenimi dejavnostmi. Soseske lahko obsegajo le nekaj blokov, lahko pa so prava mesta v malem s 30.000 prebivalci in več. V takem primeru jih imenujemo megastrukture. Soseske praviloma sestavljajo bloki različnih višin in tlorisne razmestitve, v morfološkem besednjaku blokovni kompleks. Pogoste so tudi soseske enostanovanjskih hiš, razmeščenih v nizu ali v vrsti. Uveljavil se je tudi koncept avtomobilskega mesta, v katerem so prostorske ureditve podrejene urejanju prometnih razmer in prilagajanju množičnemu avtomobilskemu prometu. Posledica tega je razvejeno prometno omrežje, s funkcijsko različnimi vrstami prometnic (obvoznica,

Slika 3: Modernistični tloris je pravo nasprotje srednjeveškemu. Zazidanost je veliko manj strnjena, načini zazidave so raznovrstnejši. Središča mesta v tlorisu skoraj ni mogoče razbrati, tudi sprednje in zadnje strani objektov ne.

Fig. 3: A modernist ground plan is a contrast to the medieval ground plan. Building-up is not so continuous, and the modes of building-up are more diverse. The center can almost not be discerned on the ground plan, and neither the front or rear sides of houses.

vpadnica, dovozna cesta ipd.). Temu je sledil koncept sklenjenega mesta, katerega značilnost je prenova srednjeveških jeder ter zapolnjevanje prostih površin znotraj pozidanih območij. Ob tem se je ponovno uveljavil koncept uličnega bloka, tokrat z blokovno zazidavo, vila bloki, vrstnimi hišami ter parkovnimi površinami. Novi načini graditve mesta vračajo nekdanji pomen ulici in središčnim območjem. V obdobju suburbanizacije se pojavlja koncept difuznega (ali regionalnega) mesta, ki pomeni načrtno razmeščanje urbanih dejavnosti v obmestje in s tem oblikovanje urbane pokrajine. Tloris difuznega mesta je konglomerat različnih oblik zazidanosti z vmesnimi zelenimi površinami.

Kljub raznolikosti urbanističnih zamisli so načini zazidanosti v osnovi isti. Prevladujejo blokovni kompleks, soseska in ulični blok, med vrstami objektov pa bloki, stolpiči, vila bloki, vrstne hiše, atrijske hiše in prostostoječe individualne hiše.

Preglednica tipov tlorisov, različic in načinov zazidanosti.

Ground plan types, variations and built-up modes.

Srednjeveški tloris	trg srednjeveško mesto	trška (obulična) zazidava stavbni "otok"
Klasicistični tloris	klasicistično mesto vrtno mesto	ulični blok vilska četrt delavska kolonija
Modernistični tloris	funkcionalistično mesto – coning avtomobilsko mesto kompaktno mesto – prenova, izgrajevanje regionalno (difuzno) mesto	soseska individualnih hiš (artijske, vrstne hiše, "tepih" zazidava) soseska blokov (niz, zalomljen niz, stolpnica, vila blok) blokovni kompleks stavbni otoki v obmestju

Prej naštetimi tlorisi so kronološki in morfološki vidik gradbenega razvoja. Pojavljajo se v vseh mestih, čeprav ne vsi in ne v enakem obsegu. Odvisno od družbenogospodarske moči mesta v posameznem obdobju je zgrajen tudi pripadajoči tloris. Za natančnejšo tipologijo je zato treba razlikovati še med izoblikovanim in neizoblikovanim tlorisom, to je takim, ki je nastal le v zametkih. Merili za ločevanje sta dve (več o tem glej Drozg, 1998):

1. Površina območja določenega tlorisa, ki daje mestu ali delu mesta razpoznavno identiteto. Izoblikovan tloris je zaokroženo območje, v katerem prevladujejo morfološki elementi iz istega obdobja gradbenega razvoja. Neizoblikovan tloris pomeni morfološko necelovito, nehomogeno območje. V njem se prepletajo elementi iz več obdobjih gradbene zgodovine mesta.

2. Število elementov fizične strukture, ki pripadajo določenemu obdobju gradbenega razvoja. Izoblikovan tloris obsega vse bistvene prvine mesta (stavbe, trge,

prometnice) in več kot eno različico tlorisnega tipa (slednje velja le za mesta z več kot 50.000 prebivalci). Neizoblikovan tloris obsega samo posamezne morfološke elemente, ki so značilni za določen tip tlorisa. Najpogosteje se pojavljajo značilne vrste stavb in zametek prometne mreže (predvsem križišča).¹² Izoblikovanost oziroma neizoblikovanost tlorisa se posredno kaže tudi v pojmu urbanost.¹³

Florisi slovenskih mest

Glede na vrste in stopnjo izgrajenosti tlorisa so slovenska mesta razvrščena v osem tipov:¹⁴

A. mesta z izoblikovanim srednjeveškim, klasicističnim in modernističnim tlorisom,

B. mesta z izoblikovanim srednjeveškim in modernističnim ter neizoblikovanim klasicističnim tlorisom,

C. mesta z izoblikovanim srednjeveškim in modernističnim tlorisom,

¹² Upoštevanje izoblikovanega in neizoblikovanega tlorisa vnaša v tipologijo vrednostno oceno, ki empirično ni določljiva. To je vsekakor pomanjkljivost, ki pa ne odtehta umestnosti uporabe tega kazalca. Sodim, da je problematika izoblikovanosti oziroma neizoblikovanosti tlorisa ključnega pomena za nadaljnje spoznavanje morfoloških značilnosti mest. Pri tem je pomembna velikost mesta, značilnosti celotnega obravnavanega vzorca, prevladujoč način zazidanosti in pojavnost (razmestitev in številčnost) posameznih morfoloških elementov.)

¹³ Urbanost je zelo kompleksen pojem, ki se prvenstveno nanaša na družbene (socialne) vsebine mesta, berljiv in določljiv pa je tudi v fizični strukturi. Urbanost je vrednostna opredelitev in hkrati merilo za prostorske ureditve, ki ločujejo mesto od ostalih naselbinskih oblik (npr. vasi) in ki ustrezajo posebnemu načinu življenja v mestih oziroma (prostorskim) potrebam mestnega prebivalstva. Vzporedno s spreminjanjem vsebine mesta se spreminja tudi vsebina urbanosti. Danes velja, da urbanost povečuje primerna gostota, način zazidanosti (npr. vrstne hiše, ulični blok, hiše vilskega tipa), prepletanje različnih dejavnosti (polifunkcionalnost), javne odprte površine (trgi, prometnice), določena stopnja urejenosti (reda) v fizični strukturi, ločevanje zasebnega in javnega prostora, (Curdes, 1995: 210). Urbanost je rezultat in nadgradnja urbanizacije. V tem smislu sodi med sintezne geografske kazalce, ki ponazarjajo kvaliteto prostorskih pojavov. Vseh atributov urbanosti v nalogi ni bilo mogoče upoštevati, omejili smo se le na način zazidanosti in navzočnost bistvenih (konstitutivnih) elementov mesta. Izhajali smo iz podmene, da izoblikovanost tlorisa pomeni tudi višjo stopnjo urbanosti.

¹⁴ Vsak tip tlorisa opredeljujejo trije kazalci: izoblikovan in neizoblikovan tloris ter kategorija "brez" tlorisa iz določenega obdobja. V matriki, ki ponazarja kombinacije med tlorisi in njihovimi deskriptorji, je 27 kombinacij, takšnih, ki se pojavljajo v slovenskih mestih, pa 9. Ob pregledu tlorisnih značilnosti mest (po kartah TTN) in terenskem ogledu spornih primerov, smo število tipov zmanjšali na 8. Zaradi prostorske neizrazitosti je odpadel tip "mesta z neizoblikovanim klasicističnim tlorisom in izoblikovanim modernističnim tlorisom", kamor bi pogojno lahko uvrstili Trbovlje in Hrastnik. Znotraj tipov bi lahko razlikovali še podtippe glede na različice posameznih tlorisov (npr. srednjeveško mesto in trg, tloris soseske in avtomobilskega mesta). S tem bi se število tipov povečalo na 15, kar je že manj pregledna tipologija. Razlikovanje med tlorisi postane nejasno, subjektivnost presoje pa se poveča.

D. mesta z neizoblikovanim srednjeveškim in izoblikovanim modernističnim tlorisom,

E. mesta z neizoblikovanim srednjeveškim in modernističnim tlorisom,

F. mesta z izoblikovanim srednjeveškim tlorisom in neizoblikovanim modernističnim tlorisom,

G. mesta z izoblikovanim modernističnim tlorisom,

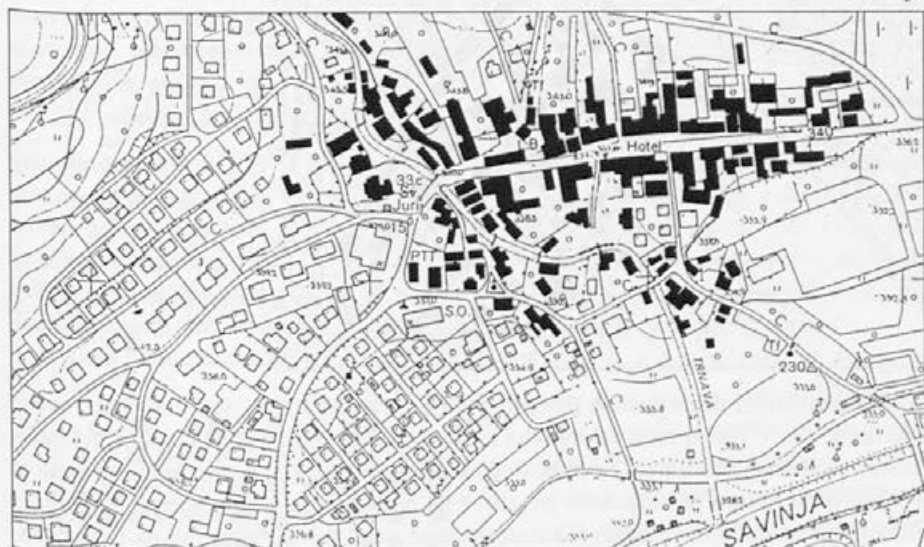
H. mesta z neizoblikovanim modernističnim tlorisom.

Razvrstitev mest po tipih prikazuje preglednica. Iz nje sta razvidni dve temeljni značilnosti slovenskih mest: majhnost in skromna fizična zgradba. Kot navaja E. Lichtenberger, so tlorisi in njihove morfološke značilnosti povezani z velikostjo mesta, posredno pa tudi s položajem v urbanem sistemu (Lichtenberger, 1970). Glede na razširjenost tlorisov se samo v devetih mestih pojavljajo vse vrste, enajst mest pa ima samo eno vrsto tlorisa. Ostala mesta, tri četrtine obravnavanih, sestavljata srednjeveški in modernistični tloris (tipa C in E).

Slika 4: Tloris, kakršen je značilen za mala slovenska mesta: trške hiše ob osrednji prometnici in neizoblikovan modernistični tloris z enodružinskimi hišami, razmeščeni v večvrstnem nizu.

Fig. 4: A ground plan which is typical of little Slovenian towns: borough houses along the central transport route and the incomplete modernist ground plan with family houses arranged in several rows.

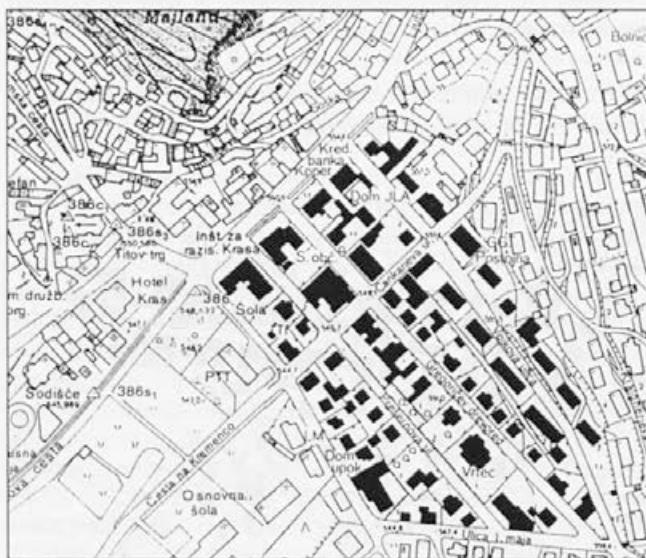
Mozirje

Srednjeveški tloris je najbolj razširjen, saj je večina mest na Slovenskem nastala v 13. in 14. stoletju. Vendar je le nekaj takih, ki so dosegla velikost pravega mesta,

prevladujejo pa gradbeno in morfološko skromnejši trgi. Upošteva je množico nekdanjih trgov, ki nimajo statusa mestnega naselja, je razširjenost trškega tlorisa še številnejša (npr. Vojnik, Pilštanj, Ljubno, Šentjernej, Kropa, Kanal). Tlorisna zasnova teh mest je zelo podobna: zaprt, obzidan trg v primorskih mestih in v trg razširjena prometnica v notranjosti dežele, na robu pa soseska enodružinskih hiš in blokov. Poleg vasi je to najbolj razširjena in najbolj značilna naselbinska oblika na Slovenskem.

Naslednja značilnost slovenskih mest je skromen gradbeni razvoj v času renesanse in baroka ter odsotnost klasicističnega tlorisa. V 16., 17. in 18. stoletju so nastale le posamezne zgradbe, mestne palače in dvorci, ne pa večji deli mest. Šele v dobi industrializacije so se prostorsko povečala nekatera upravna in industrijska središča. Vendar gospodarska moč slovenskih mest ni bila tolikšna, da bi prihajalo do obsežnejših prostorskih širitev. Klasicistični tloris se zato pojavlja le v največjih mestih (Ljubljana, Maribor, Celje) in nekaterih regionalnih središčih, vendar tod zgolj v zametkih. Pojavlja se samo v obliki uličnega bloka z ortogonalnimi prometnicami ter delavskimi kolonijami, vilške četrti pa so le nepopoln odsev ideje vrtnih mest. Iz načinov zazidanosti lahko sklepamo tudi na socialno strukturo takratnih mest.

Postojna

Slika 5: Zametek klasicističnega tlorisa je razviden v ortogonalni mreži prometnic, drevoredu in podobi posameznih javnih zgradb.

Fig. 5: A very beginning of the classicist ground plan is evident from the orthogonal network of transport routes, an alley and the image of individual public houses.

Modernistični tloris je sicer najbolj razširjen, vendar so le v večjih mestih razvite vse različice. V večini mest se pojavlja le soseska, kar tretjina mesta pa ima neizoblikovan modernistični tloris. To je posledica demografske stagnacije malih in srednje velikih mest, hkrati pa razpršene poselitve na podeželju. Po ugotovitvah Vrišerja in Rebernika so mala in srednjevelika mesta predvsem zaposlitvena, ne pa tudi stanovanjska središča (Vrišer, Rebernik, 1995: 11). Razmeroma veliko mest ima samo modernistični tloris. To so novejša industrijska središča, nastala ob nahajališčih surovin, energetskih virih, industrijskih obratih, novejši turistični kraji, pa tudi naselja, ki

Ob tem velja omeniti še eno značilnost fizične strukture mest, to je podobnost z novejšo zazidavo v podeželskih naseljih (vaseh). Ta podobnost je sicer obratno sorazmerna z velikostjo mesta, vendar je v Sloveniji, kjer prevladujejo majhna mesta, kar preveč očitna. V obeh vrstah naselij se pojavlja isti način zazidanosti (torej tloris) in isti tip objektov (podoba kraja). Oznaki "Slovenija — urbana vas" (Šarec) in "urbanizirano podeželje in ruralizirana mesta" (Drozg) tako nista brez osnove.

Regionalnih razlik v tlorisih oziroma fizični strukturi mest ni mogoče številčno opredeliti. Kljub izrazitim ločnicam med kulturnozgodovinskimi območji so regionalne razlike očitnejše le v tlorisih srednjeveških mest, vendar samo med obalnimi mesti in mesti v notranjosti. Modernistični tloris je oblikovno vedno bolj univerzalen, zato se regionalne razlike v podobi mest izgubljajo.

Preglednica mest glede na tip tlorisa*.

Towns by ground plan types.

Tip A	Ljubljana, Maribor, Celje
Tip B	Kranj, Ptuj, Novo Mesto, Izola, Postojna
Tip C	Škofja Loka, Koper, Krško, Velenje, Idrija, Metlika, Lendava, Gornja Radgona, Ljutomer, Lenart, Tržič, Radovljica, Ajdovščina, Slovenske Konjice, Dravograd, Slovenj Gradec, Ravne na Kor., Kamnik, Laško, Sevnica, Brežice, Sežana, Črnomelj, Žalec, Slovenska Bistrica, Tolmin, Ilirska Bistrica, Vrhnika
Tip D	Murska Sobota, Jesenice, Kočevje
Tip E	Litija, Bled, Cerknica, Ruše, Prevalje, Mežica, Bovec, Šoštanj, Mengeš, Šentjur, Senovo, Kranjska gora, Šempeter pri N. G., Pivka, Železniki, Šmarje, Logatec, Trebnje, Radlje ob Dravi, Žiri, Mozirje
Tip F	Piran, Vipava, Ormož, Brestanica, Ribnica
Tip G	Nova Gorica, Domžale, Portorož, Trbovlje, Hrastnik, Zagorje
Tip H	Medvode, Radenci, Rogaška Slatina, Senovo, Zreče, Grosuplje

*Seznam mest in mestnih naselij je povzet po Enciklopediji Slovenije, 7. zvezek, str. 89.

Literatura

- Curdes, G., 1995: Stadtstruktur und Stadgestaltung. Stuttgart: Kohlhammer.
 Braunfels, W., 1991: Abendländische Stadtbaukunst. Köln: DuMont, (6. izdaja).
 Drozg, V., 1998: Morfologija slovenskih mest. Ljubljana: Inštitut za geografijo.
 Dürrenberger, G. et al., 1992: Das Dilemma der modernen Stadt. Berlin: Springer.
 Hofrichter, H., 1991: Stadtbaugeschichte. Braunschweig: Vieweg, (2. izdaja).
 Lichtenberger, E., 1970: The Nature of European Urbanism. V: Geoforum št. 4.

- Kostof, S., 1991: *The City Shaped*. London: Thames & Hudson.
- Metzger, W., 1975: *Psychologie*. Darmstadt: Steinkopf, (5. izdaja).
- Pogačnik, A., 1996: *Varstvo in usmerjanje oblikovne podobe slovenskih mest*. Ljubljana: Urad RS za prostorsko planiranje.
- Ravbar, M. et al., 1995: *Zasnova poselitve*. Ljubljana: Inštitut za geografijo.
- Rodenstein, M., 1991: *Städtebaukonzepte — Bilder für den baulich-räumlichen Wandel der Stadt*. V: *Stadt und Raum*. Pfaffenweiler: Centaurus.
- Smith, B. (Ed.), 1988: *Foundations of Gestalt Theory*. München: Philosophia Verlag.
- Vance, J.E., 1977: *The Continuing City*. London: Johns Hopkins.
- Vrišer, I., D. Rebernik: *Družbenogospodarska in dejavnostna usmeritev slovenskih mest*. V: *Geografski zbornik XXXIII*, Ljubljana.

Summary

Presented are the types of ground plans which occur in Slovenian towns. The types are determined according to historical (chronological) building development (medieval, classicist, modernist ground plans) and according to the completion or incompleteness of ground plans (morphological unity of an area and the number of morphological elements which are typical of a certain stage of building development). Eight types are determined:

- A — towns with complete medieval, classicist and modernist ground plans;
- B — towns with complete medieval and modernist and incomplete classicist ground plans;
- C — towns with complete medieval and modernist ground plans;
- D — towns with incomplete medieval and complete modernist ground plans;
- E — towns with incomplete medieval and modernist ground plans;
- F — towns with complete medieval and incomplete modernist ground plans;
- G — towns with complete modernist ground plan;
- H — towns with incomplete modernist ground plan.

Two basic morphological features, littleness and modest physical structure, are typical of Slovenian towns. As to the occurrence of ground plans, only in nine towns the three plans occur, and eleven towns have but one ground plan. Prevailing are the towns with two ground plans; as much as three quarters of the discussed towns (59) consist but of two plans, the medieval and modernist ground plans (types C and E). If the multitude of former boroughs which bear no status of urban settlements were taken into account, the occurrence of this type would be even more numerous (e.g., Vojnik, Pilštajn, Ljubno, Šentjernej, Kropa, Kanal). The ground plans of these towns are very similar: enclosed square surrounded with houses in the littoral towns, and a transport route widened into a square in the inland towns, and districts of family houses and blocks of flats at the rims. Beside a village, the latter type is the most

widespread and typical form of settlements in Slovenia. The absence of classicist ground plan is the next characteristic of Slovenian towns. It only occurs in the biggest towns (Ljubljana, Maribor, Celje) and some regional centers, yet, in the latter only in the very beginnings. The economic power of Slovenian towns was not as great as to condition more extensive spatial spreading. Rather great number of towns have only the modernist ground plan. These are industrial centers of more recent origin, which originated near the locations of raw materials, energy sources and industrial plants, then, the newer tourist towns, and also the settlements which developed following the polycentric urban system.

The second determination of types refers to the quality of physical structure. The number of towns with incomplete ground plans significantly exceeds the number of towns with complete ground plans (more than a third of towns have not even a simple ground plan complete). Only three towns have the complete ground plans of all the periods, while most of the towns have the complete medieval and modernist ground plans. Towns with the incomplete modernist ground plan are separately mentioned because this situation proceeds from the very dispersed settling pattern and low economic power of a multitude of little towns, and thus, indirectly, the quality of urbanisation and building development in Slovenia become evident.